

Van brandspojt tot spoetnik

SINDS DE MIDDELEEUWEN NAMEN DE RUSSEN VEEL MEER WOORDEN OVER UIT HET NEDERLANDS DAN ANDERSOM. BALANS VAN DE TAALUITWISSELING

MUNTSTUK Vijf kopeke

Nicoline van der Sijs

Hollands taalglorie wordt vaak geïllustreerd met het feit dat het Russisch wemelt van de Nederlandse schepstermen die ten tijde van Peter de Grote (1672-1725) zijn overgenomen – waarna het verhaal somber vervolgt dat het hierna afgelopen was met de Nederlandse Gouden Eeuw en de Nederlandse invloed op andere talen. Heeft het Russisch inderdaad alleen in de tijd van Peter de Grote invloed ondergaan van het Nederlands? En geldt het omgekeerde ook: heeft het Nederlands in diezelfde periode veel woorden geleend uit het Russisch?

Al ver vóór tsaar Peter bestonden er contacten tussen Rusland en de Lage Landen: vanaf het jaar 1000 was er druk handelsverkeer over water. Zowel Nederlandse en Vlaamse steden als het Russische Novgorod behoorden tot de middeleeuwse Hanze. Bont was een van de belangrijkste Russische exportproducten, met een voor Nederlanders deels nieuwe terminologie. Het Nederlands nam dan ook twee Russische leenwoorden op dit gebied over: *sabel* (zwart bont) en *keurs* (rok, rijglijfje; oorspronkelijk: pelsrok, pelskleed). Archangelsk, de noordelijke havenstad die in 1584 werd gesticht, werd al snel een belangrijke handelspartner. Matrozen konden zich er kennelijk uitleven, want via Nederlandse zeelui werd het Russische woord *pirovat* (fuiven) in de zeventiende eeuw als *pierewaaien* in het Nederlands overgenomen.

In de zeventiende eeuw trokken Nederlandse kooplieden en geleerden door het onmetelijke Rusland. Ze hielden hierover reisverslagen bij, zoals de *Moscovische Reyse* uit 1664 van de jonge Nicolaes Witsen (1641-1717). Dankzij deze verslagen raakten allerlei typisch Russische zaken in het Nederlands bekend, bijvoorbeeld karwats, kozak, knoet,

kopeke, steppe, roebel en tsaar.

Tsaar Peter de Grote keek vol bewondering naar West-Europa, en ook de Republiek der Nederlanden had zijn grote belangstelling. Onder zijn beïnvloeding maakte de Russische maatschappij tussen 1682 en 1725 grote veranderingen door. In deze periode vinden we de eerste Nederlandse leenwoorden in het Russisch. Peter wilde zijn vloot moderniseren en correspondeerde hierover met Witsen, inmiddels burgemeester van Amsterdam, die in 1671 een lijvig handboek over de scheepsbouw had gepubliceerd. Witsen ontving de tsaar enkele malen in Nederland; het Czaar Peterhuisje in Zaandam herinnert hier nog aan.

In Amsterdam bezocht de tsaar de werkplaats van Jan van der Heyden, die in 1672 een nieuw soort brandspuit, met zuig- en persslangen, had ontworpen. De tsaar was erg onder de indruk: hij liet brandspuiten naar Rusland sturen, waar ze nog steeds *brandspojt* heten. Een Nederlandse Ruslandganger berichtte in 1714: 'Ik vond zyne Majesteit bezig met het beproeven eeniger brandspuiten, nu eerst uit Hollant aangekomen.'

NIETSNUT

Nederlandse scheepsbouwers trokken op uitnodiging van de tsaar naar Rusland en leerden de Russen het vak – en tegelijk de Nederlandse benamingen voor schepen en scheepsonderdelen. In 1720 liet de tsaar een *Zeereglement* verschijnen in een tweetalige Russisch-Nederlandse uitgave, die tot het eind van de achttiende eeuw van kracht bleef. Voor de bouw van Sint-Petersburg, dat de tsaar stichtte als 'venster op het Westen', werden Nederlandse handwerklieden en architecten aangetrokken, wat nog steeds te zien is aan de vorm van de huizen en grachten in Sint-Petersburg. Zo hebben de Russen het woord *kanaal* geleend.

Hoeveel belang tsaar Peter hechtte aan het Ne-

Dr. Nicoline van der Sijs (1955)

Is als **historisch taalkundige** verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen en het Meertens Instituut te Amsterdam. Ze publiceerde talloze boeken over de **geschiedenis van het Nederlands**, waaronder het *Leenwoordenboek*, het *Chronologisch woordenboek* en *Nederlandse woorden wereldwijd*. Zij heeft etymologiebank.nl opgericht en schrijft voor *Onze Taal*.

SOVIET-POSTER Tijdens het communisme werden zelfstandige boeren aangeduid met een benaming uit de tsaristische tijd: koelak, letterlijk 'vuist'

Nederlandse woorden in het Russische Bargoens

Hoe ingeburgerd Nederlandse maritieme termen in het Russisch zijn, blijkt uit het feit dat diverse ervan in het Bargoens (volkstaal of dieventaal) een bijzondere betekenis hebben gekregen, zo heeft de Oekraïense taalkundige Jaroslav Dovhopolyj ontdekt. Ook in het communistische jargon gaf men diverse Nederlandse leenwoorden nieuwe betekenissen. Dit komt doordat de communistische overheid en wetenschap de militaire hiërarchie overnamen, inclusief de daarin gebruikelijke terminologie. Maar ook doordat het aantal personen dat maritieme termen gebruikte, erg groot was. Dovhopolyj veronderstelt dat het aantal personen dat ten tijde van de Sovjet-Unie op een of andere manier met de marine- of handelsvloot was verbonden, aanzienlijk hoger was dan het huidige inwonertal van Nederland. Hier volgen enkele voorbeelden van door maritieme termen overgenomen termen die in het Russisch een andere betekenis kregen dan in het Nederlands.

■ Russisch *avral* (van het Nederlands 'overall') kreeg in de Sovjettijd in de informele taal de betekenis 'voorlichtingscampagne, politieke campagne'.

■ Russisch *tabel* (van het Nederlandse 'tabel') betekent in de Russische dieventaal 'tijdens een inbraak gestolen goederen'.

■ Russisch *galstuk* (das, stropdas, van het Nederlandse 'halsdoek') kreeg in het Russische Bargoens de betekenis 'strop'. Die betekenis dateert uit de tijd dat de doodstraf werd voltrokken door ophanging.

■ Russisch *juwelir* (van het Nederlandse 'juwelier') verwijst in het Bargoens naar 'een dief die juwelierszaken berooft'.

■ Russisch *traparit* (afgeleid van het Nederlandse 'trap') wordt in het Bargoens gebruikt voor 'aan elkaar geknoopte lakens om uit de gevangenis te vluchten'.

■ Russisch *trjum* (samen met het Nederlandse lidwoord 'het' ontleend aan 'ruim'), heeft in het Russische criminele jargon de betekenis 'gevangenis' gekregen.

derlands, blijkt uit het feit dat hij een tijdlang serieus heeft overwogen Nederlands als vreemde taal in Rusland in te voeren. In 1707 schreef hij in een vertrouwelijk stuk: 'Men moet de scheepvaart met alles wat daarbij hoort leren en eveneens moet men voor zover mogelijk de Nederlandse taal leren.' Zover is het niet gekomen, maar dat de Russische scheepstaal volzit met Nederlandse woorden, is een feit. De meeste daarvan zijn inmiddels in onbruik geraakt, net als de zeilvaart op grote schepen. Ook in Nederland kent – buiten een kleine groep fanatieke zeilers – niemand meer termen als *aapzeilschoot*, *bovenbrambuikgording* of *fokkenstagzeilneerhaler*, die ooit door het Russisch zijn geleend.

In de periode van Peter de Grote was het leenwoordenverkeer eenrichtingsverkeer: Nederlandse woorden zeilden in groten getale bijna letterlijk het Russisch binnen, andersom was dat nauwelijks het geval: uit deze tijd zijn slechts de Russische leenwoorden *mammoet*, *poed* (een handelsgewicht) en de afstandsmaat *werst* bekend.

Onder tsaar Peters opvolger Catharina de Grote verslapten de banden tussen Rusland en Nederland. De invloed via leenwoorden doofde uit. Dat veranderde in de negentiende eeuw, toen het Nederlands verschillende Russische leenwoorden overnam. Het gaat daarbij grotendeels om internationale woorden waarvan de overdracht waarschijnlijk deels te danken is aan literaire en culturele contacten tussen het Russische Rijk en West-Europa: *toendra*, *koemis* (gegist paardenmelk), *wodka*, de soep *borsjtj*, muziektermen als *balalaika* en *mazurka*, namen voor zeedieren als *beloega* en *sterlet*. Oblomov, de 'held' in een roman van Ivan Gontsjarov, is legendarisch geworden als spreekwoordelijke nietsnut.

Rechtstreeks uit het Russisch hebben de Nederlanders het woord *doerak* (gemenerik, ondeugd) overgenomen. Dit gebeurde toen een leger van Russen en Kozakken in 1813 naar Nederland trok om het land te helpen bevrijden van Napoleon. In het Russisch betekent *doerak* 'domoor, dwaas', en ligt de klemtoon op de laatste lettergreep.

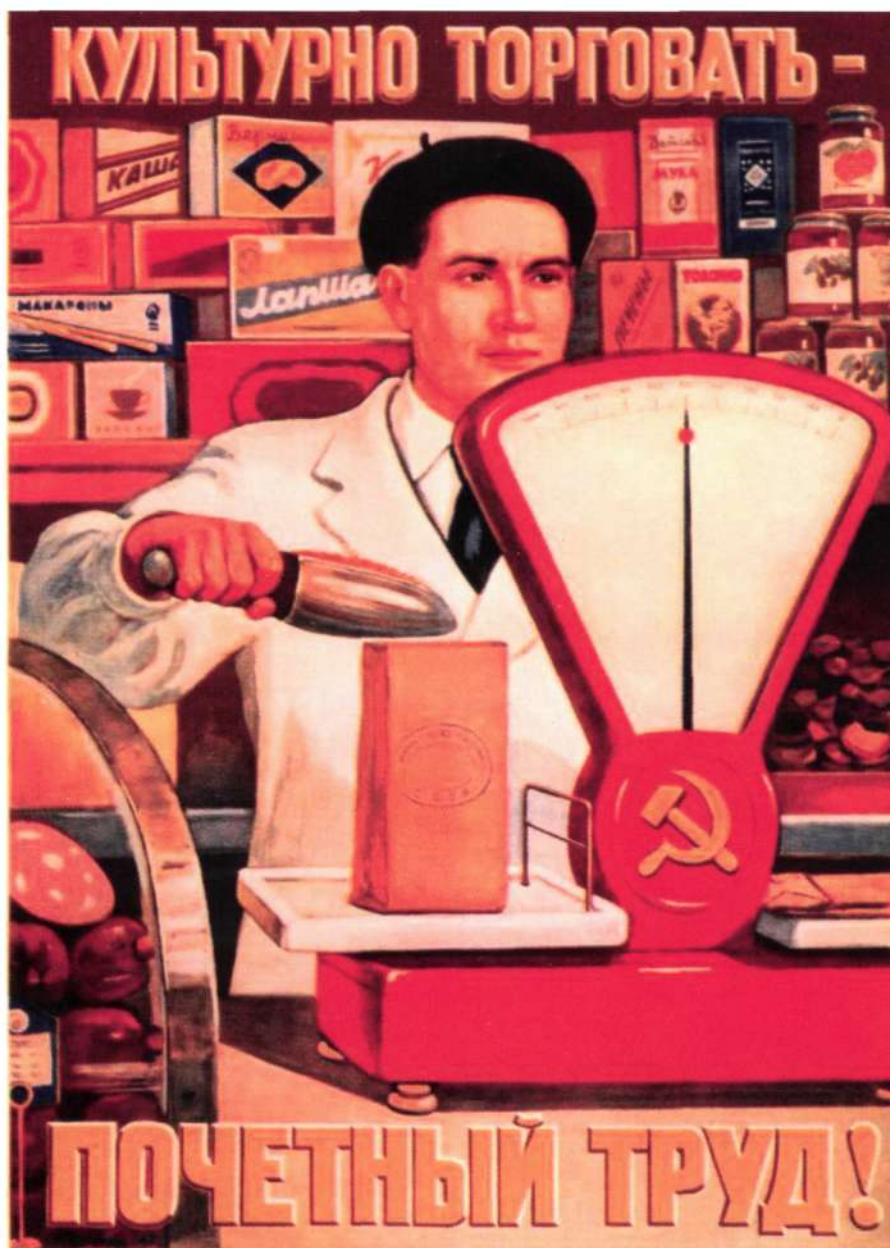
Rond 1900 beleefde de Russische wetenschap een glorieus tijd, met geleerden als Vladimir Bechterev (van de ziekte van Bechterev), Sergej Korsakov (het syndroom van Korsakov), Dmitri Mendelejev (bedenker van het periodiek systeem) en Ivan Pavlov (pavlovreactie).

STROOMPJE

De ideeën van sociale vernieuwing die eind negentiende en begin twintigste eeuw in Rusland opgang maakten en leidden tot het invoeren van het communisme in 1917, hebben veel leenwoorden opgeleverd in het Nederlands en in andere talen. Woorden als *agitprop*, *bolsjewiek*, *datsja* (buitenhuis van partijfunctionaris), *doema*, *goelag*, *koelak*, *kolchoz*, *komsomol*, *mensjewiek*, *nomenklatoera*, *politbureau*, *samizdat*, *sovchoz* en *trotskist*. Sport en ruimtevaart waren gebieden waarop de Sovjet-Unie internationaal prestige verwierf. Dit leverde leenwoorden op als *kosmonaut* en *spoetnik*. Door de

RUIMTEPIONIERS Met de *Spoetnik* brachten de Sovjets de eerste satelliet in de ruimte

KOMSOMOL
Poster van Sovjet-jongerenorganisatie

MAGAZIN
Via Nederland raakte het woord voor 'winkel' in Rusland in zwang

KOELAKKEN
Sovjet-poster over koelakken: rijke of zelfstandige boeren

hervormingspolitiek van de Russische leider Michail Gorbatsjov (1931) raakten *perestrojka* en *glasnost* in het Westen bekend.

Veel van deze woorden werden vooral gebruikt in de communistische tijd; ze zijn zowel in het Nederlands als in het Russisch geworden tot historische termen. Sommige krijgen een algemener gebruik, denk aan *apparatsjik*, *desinformatie*, *intelligentsia* en *trojka* (driemanschap).

Tot slot de leenwoordenbalans: vanaf de Middeleeuwen heeft het Nederlands een kleine maar constante stroom Russische woorden opgenomen. Er zijn rond de 55 Russische woorden die nog redelijk bekend zijn. Meer dan de helft daarvan dateert uit de twintigste eeuw: de communistische periode leidde ertoe dat Europa in verschillende blokken werd verdeeld, waartussen een IJzeren Gordijn werd opgetrokken en Koude Oorlog werd gevoerd, maar afscheiding noch oorlog hield leenwoorden

tegen. Omgekeerd spoelden Nederlandse leenwoorden in de tijd van Peter de Grote over Rusland. Het gaat om circa 1.300 woorden, waarvan ruim de helft zeer technische maritieme termen, die inmiddels weer zijn verdwenen. Ongeveer 550 Nederlandse leenwoorden worden nog steeds gebruikt, vaak zeer frequent, zoals *birža* ((handels)beurs), *domkrat* (dommekracht, werktuig om zware lasten mee te tillen), *kran* (kraan), *loterea* (loterij), *parikmacher* (pruikmaker, kapper). Hoe groot zou dat aantal niet zijn geweest als Peter de Grote het Nederlands als tweede taal had ingevoerd!

De Nederlandse invloed is nog niet helemaal verdwenen: in de twintigste eeuw heeft het Russisch nog handelsnamen overgenomen als *edammer* en *maasdammer* en de sporttermen *korfbal* en *kon'ki-klapy* (klapschaatsen, *kon'ki* betekent schaatsen). Maar zoals tijdens het bewind van tsaar Peter zal het nooit meer worden. ■